

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ЕМОТИВНІ ПРИКАЗКИ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена аналізу структурних та семантичних особливостей давньогрецьких емотивних приказок. Групи приказок, утворених на основі метафоричного перенесення, класифікуються за типом транспозиції значення. Окремо розглядаються приказки, які ґрунтуються на використанні епітетів, порівняння та оксиморону. Подається також аналіз їх типових структурних моделей.

Ключові слова: структурно-семантичний аналіз, метафоричне перенесення, структурний тип.

Для лінгвістичних досліджень останніх десятиліть характерним є зростаючий інтерес до когнітивних досліджень, метою яких є реконструкція картини світу та виявлення в ній національно-специфічного. Фразеологічні одиниці є найбільш ефективним засобом вираження ставлення людини до навколишньої дійсності, адже вони "...асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами, міфологемами тощо і у вживанні в мовленні відтворюють характерний для тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти менталітет" [Телия 1996, с. 233].

Необхідність вивчення та тлумачення емоційних концептів є загальноновизнаною, оскільки "сфера почуттів та емоцій є саме тією галуззю, де найбільш чітко виявляється духовна культура народу" [Воркачев, с. 56]. Традиційно емоційний бік мови досліджувався в лінгвістиці в межах лексикології (М. М. Аверіна, С. Б. Берлізон, Р. С. Сакієва) та стилістики (Е. С. Азнаурова, І. В. Арнольд, М. П. Брандес). У дослідженнях останніх десятиліть особливе місце посідають проблеми емоційної семантики, тісно пов'язані з емоційним аспектом людського фактора у мові. За словами А. Вежбицької, "... глибоке проникнення в структуру емоцій і природу емоційного життя виявляє народні уявлення про емоції. Ці уявлення кристалізуються у мові, особливо в емоційній лексиці мови" [Вежбицкая 1996, 347].

Актуальність дослідження визначається необхідністю вивчення емотивних фразеологізмів як одного з найяскравіших вербальних засобів вираження національно-культурної картини світу, а також інтересом до дослідження глибинних зв'язків між фразеологією, національним менталітетом та культурою.

Метою роботи є визначення структурно-семантичних характеристик фразеологічних одиниць давньогрецької мови, які вербалізують емоції та емотивні стани людини, що дозволить виявити деякі характерні риси менталітету давніх еллінів.

Об'єктом структурно-семантичного аналізу та лінгвокультурологічного опису стали 140 приказок давньогрецької мови, які позначають емоції та емотивні стани людини. Джерелом фактичного матеріалу для дослідження послужила суцільна вибірка емотивних приказок зі збірників паремій *Corpus paroemiographorum graecorum*, словника давньогрецької мови Й. Х. Дворецького та збірника фразеологізмів М. І. Міхельсона.

Одним з найбільш поширених засобів вербалізації абстрактних понять, до яких належать емоції та емоційні стани людини, є метафора. Когнітивна метафора забезпечує співвіднесення емоцій – складного та недоступного для безпосереднього спостереження об'єкта – з більш простим, вже знайомим за аналогією з системою понять, яка вже існує. В основі цього процесу лежить принцип антропометричності, що дозволяє людині зробити всесвіт співмірним зі зрозумілими для його сприйняття образами, символами та стереотипами.

Аналіз метафоричних емотивних приказок дозволяє виокремити кілька моделей транспозиції значення. Емотивні приказки, в основу яких покладене метафоричне перенесення за схожістю поведінки, характеристик, властивостей суб'єкта емотивного стану зі стереотипними для народу-носія мови поведінкою, характеристиками, властивостями тварин (помічених народом або приписаних їм людиною), становлять найбільшу групу ФО (23 од.). Вони використовуються на позначення таких емоційних станів та емоцій людини, як страх (*κραδίην δ' ἐλάφοιο* “серце оленя”), злість (*ἀγρία μέλιττα* “дика бджола”), радість (*χαρὰν πυραύστου χαίρειν* “радіти радістю метелика, що летить на вогонь”), байдужість (*βοῶν ὧτα ἔχειν* “мати вуха бика”), сум (*κροκοδείλου δάκρυα* “крокодилові сльози”), щастя (*ἀλκωνίδες ἡμέρας*

ἄγειν “проживати морозюкові дні”), зневага (ἀετὸς θρίπας ὀρῶν “орел, що дивиться на шашеля”) тощо.

Окрему групу емотивних приказок становлять ФО, в основу яких покладено метафоричне перенесення, що ґрунтується на стереотипних уявленнях носіїв давньогрецької мови про риси характеру та притаманні емоційні стани представників різних етносів або мешканців конкретних міст (9 од.). Так, на основі аналізу приказок цієї групи можна встановити, що мешканці Аркадії вважалися боягузами (Ἀρκάδιον βλάστημα “аркадійське дитя”), а осередками щасливого життя давні греки вважали фракійське місто Дат (Δάτος ἀγαθῶν “Дат благ”), Коринф (εὐδαίμων ὁ Κόρινθος “щасливий Коринф”) та міфічні острови блаженних (Μακάρων νῆσοι “Острови блаженних”). Нещирий сум та вимушені сльози асоціювалися з мешканцями Мегари (Μεγαρέων δάκρυα “мегарські сльози”), нещастя та страждання – з Лерною (Λέρνη κακῶν “Лерна лих”) – містом в Арголіді, куди місцеві мешканці звозили всі нечистоти і де, за легендою, в озері жила гідра.

Досить поширеною у емотивних приказках є згадка про міфічних та історичних персонажів, адже кожен еллін, почувши їх імена, мав певну стереотипну, закріплену поколіннями, емоційну реакцію на нього. Так, Зевс для давніх греків був уособленням щастя (ἢ Ζεὺς ἢ Χάρων “або Зевс, або Харон”), як і Дактиль, який користувався надзвичайною повагою у суспільстві, відтак вважався дуже щасливим (Δακτύλου ἡμέρα “день Дактиля”, тобто дуже щасливий день). Символом радості були Харити (αἱ Χάριτες γυμναί “оголені Харити”), а гніву – міфічний герой Анагір (Ἀναγυράσιος δαίμων “анагірасійський дух”) та лернейська гідра (Λερναία χολή “лернейська жовч”).

Серед ФО, які відображають емоційний стан особи, поширеними є приказки, які ґрунтуються на метафоричному перенесенні “стереотипна ситуація (реальна або нереальна) – емоція”. Стереотипна, типова ситуація, викликаючи у мовця позитивну чи негативну оцінку, спонукає до використання

у мові ФО, що відображають цю оцінку. Метафорична конструкція у наглядній формі описує таку стереотипну ситуацію або реакцію на неї суб'єкта та оточуючих. Серед приказок цієї групи можна виокремити:

- опис реальної ситуації (17 од.): *νυμφίου βίον ζῆν* “жити життям нареченого” – щастя та безтурботність, *διὰ τοῦ τοίχου λαλεῖν* “говорити через стіну” – байдужість, *πρὸς σῆμα μητριᾶς θρηνεῖν* “плакати на могилі мачухи” – нещирий сум, *εἰς μελίσσας κωμάζειν* “прогулятися поміж бджіл” – страждання;

- зображення певної історичної або міфічної ситуації, яка була відома кожному носію давньогрецької мови та асоціювалась у свідомості мовця з певною емоційною реакцією (15 од.): *Καρπάτιος τὸν λαγῶν* “мешканець Карпатоса зайця” (загальновідомими були страждання, яких завдав мешканцям Карпатоса їх співвітчизник, який привіз на острів зайців), *Βίαντος Πριηνέως δίκη* “суд Біанта з Прієни” (гнів). Сум та сльози зображуються у приказках *εἰς Τροφωνίου μαντεύεσθαι* “просити віщування у Трофонія”, *τὰ ἐπὶ Ναννάκου κλαύσειν* “оплакувати Нанака”, радість – *ἕκτη ἡμέρα* “шостий день” (в цей день, за міфом, боги перемогли Гігантів), байдужість – *ἄλας ἄγων καθεύδειν* “спати, везучи сіль”, любов – *βάλλειν μήλοισ* “кидати яблука” (на основі міфу про Аталанту та Гіпомена).

- змалювання ситуацій, пов'язаних з певними прикметами, віруваннями та традиціями давніх греків: побачити сича та куницю вважалось ознакою нещастя (*βύαι ὠφθησαν* “сичів побачити”, *γαλῆν ἔχειν* “мати куницю. Приказка *ᾄδειν ὡς εἰς Δῆλον πλέων* “співати, ніби плывучи у Делос”, яка змальовує стан радості, пов'язана з “теорією” – священним релігійним посольством, яке щороку відпливало з Афін до берегів Делоса для участі у святах та іграх; до повернення корабля заборонялося виконувати смертні вироки. З традицією позначати кожен день білим або чорним камінцем

(залежно від позитивного чи негативного його сприйняття) пов'язана приказка *λευκὴ ἡμέρα* “білий день”, яка використовується на позначення щастя.

Стереотипними для носіїв мови є також певні поведінкові реакції суб'єкта емоційного стану. Серед емотивних приказок, які ґрунтуються на метафоричному перенесенні “поведінкова реакція – емоція” (12 од.), можна виокремити підгрупи, які позначають:

- власне поведінкову реакцію суб'єкта емоційного стану (як реальну, так і уявну): плач, сумні пісні та сльози як вираження суму (*Αδμήτου μέλος* “пісня Адмета”); нереальні дії як наслідок сильного гніву (*γῆ θάλατταν ἀναμιγνύναι* “змішали море з землею); радість проявляється у веселих піснях (*ἀεΐδειν τὰ Τέλληνος* “співати (пісні) Телліна” – про відомого поета та авлета, який славився своїми веселими піснями), а вдячність – у рівноцінній дії у відповідь (*τὸν ζύοντα δ' ἀντιζύειν* “того, хто чухає, почухати у відповідь”).

- зовнішній прояв емоційного стану суб'єкта та його оцінка третьою особою: *Γόργεον βλέπειν* “дивитися (поглядом) Горгони”, *Τιτανῶδες βλέπειν* “дивиться по-титанівськи” (зі злістю, сердито, войовничо).

Оскільки сфера емоцій не доступна для безпосереднього спостереження, мовна фіксація симптоматичних реакцій та фізичних станів, які асоціюються з тією чи іншою емоцією, є тією основою, на якій в наївній картині світу формується уявлення про сутнісні характеристики цієї емоції. Відтак, серед давньогрецьких емотивних приказок можна виокремити групу ФО, в основі яких лежить метафоричне перенесення “фізичний стан людини – емоція” (10 од.). Так, окремі фразеологізми відтворюють фізичні відчуття суб'єкта страху (*ἀσκῶ μορμολύττεσθαι* “боятися шкірою”), зневаги (*ἀσκῶ φλαυρίζειν* “шкірою зневажати”), сміху (наприклад, нещирого – *γναθμοῖς γελᾶν ἀλλοτρίοις* “сміятися чужими щелепами”), любові (*διάβροχος τῷ ἔρωτι* “розм'яклий від любові”), люті та гніву (*ὄξος ἡκρατισμένον* “оцет нерозбавлений”).

Окремо слід виокремити приказки, в яких реалізується модель метафоричного перенесення “предмет – емоція” (5 од.): *πλόκιον Γοργόνης* “намисто Горгони” (про гнів), *ἀνδριάς σφυρήλατος* “статуя незворушна” (про байдужість), *λευκὴ ψῆφος* “білий камінець” (про щастя).

Серед приказок, в основу яких покладено метафоричне перенесення, можна також виокремити незначну кількість метафорично-метонімічних ФО (10 од.), в яких перенесення за суміжністю (метонімія) поєднується з перенесенням за схожістю чи контрастністю (метафора). Метонімічні переноси здійснюються за схемою “частина замість цілого” (*γελάειν χεῖλεσιν* “сміятися (лише самими) губами”), “місце події замість події” (*Ἄργους λόφος* “аргоський пагорб”), “місто замість мешканців” (*δουλότερος Μεσσήνης* “більш рабський, аніж Месена”).

Необхідно також звернути увагу на те, що в деяких приказках самі емоції стають денотатом для метафоричного перенесення, тому використовуються на позначення певних абстрактних понять. Так, приказки, в яких йдеться про сміх, можуть позначати зневагу (*ἀφ' ὑψηλοῦ καταγελάειν* “звисока висміювати”) або зухвалість (*γέλως Μεγαρικός* “мегарський сміх”), а ті, які зображують любов або дружбу – облуду та ошуканство (*λύκων φιλία* “дружба вовків”).

Досить поширеним тропом при утворенні давньогрецьких емотивних приказок є також епітет (20 од.). Будучи художнім означенням, епітет у аналізованих емотивних приказках дає експресивно-оцінну характеристику зображуваної емоції. Серед епітетів, використовуваних у давньогрецьких приказках на позначення емоцій, можна виокремити епітети, які характеризують емоцію як співвідносну з певним історичним чи міфічним персонажем (9 од.) (*Τερμέρειον κακόν* “Термерове нещастя”, *Καύνιος ἔρως* “любов Кавна”, *δειμα Πανικόν* “панічний страх”), епітети, які характеризують емоцію у порівнянні з природним явищем, твариною (5 од.) (*βίον ἀκανθώδη* “поросле тереном життя”, *φιλία παρδάλεως* “любов леопарда”), епітети, які

характеризують емоцію як характерну для певного етносу чи представника конкретної місцевості (4 од.) (*Ἀζανία κακά* “азанійські лиха”, *Τήνια κακά* “теноські страждання), епітети, які характеризують емоцію у порівнянні з явищем побутового життя (2 од.) (*ἀλληλεσμένως βίος* “перемелене життя”).

Порівняння використовується у приказках (9 од.) для співставлення суб'єкта емоційного стану зі стереотипними для носія давньогрецької мови характеристиками міфічних та історичних персонажів (*δειλότερος τοῦ Παρακύπτοντος* “боязкіший за Паракипта”), тварин (*δειλότερος τῶν λαγῶν* “боязкіший за зайців”), явищ неживої природи (*μεταρρεῖν ὡσπερ Εὐρίπος* “хвилюватися, наче Еврип”) та представників певних етносів (*Ρηγίνου δειλότερος* “боязкіший за регійців”).

Для негативно оцінної характеристики проявів певної емоції або людини, яка є суб'єктом такої емоції, зрідка використовується також оксиморон (3 од.): *ἀδεῆς δέος* “нестрашний страх”.

Отже, переважна більшість давньогрецьких емотивних приказок утворена шляхом метафоричного перенесення (73,6%). Значно менша кількість приказок ґрунтується на використанні епітетів (14,3%), порівняння (6,4%) та оксиморону (2,1%). Найбільш продуктивною моделлю транспозиції значення у метафоричних приказках є перенесення “стереотипна ситуація – емоція” та “характеристика живої/неживої природи – характеристика суб'єкта емоційного стану”. В аспекті семантичного аналізу давньогрецьких емотивних приказок важливо також відзначити, що у значній кількості ФО джерелом образів є тваринний світ та нежива природа (32,2%), які є доступними для безпосереднього сприйняття мовцем, відтак стають певними символами для вираження таких абстрактних понять, як людські емоції та емотивні стани. Досить велику групу (25%) становлять ФО, образність яких пов'язана з міфологічними персонажами та сюжетами.

Структурний аналіз давньогрецьких емотивних приказок, що базується на співвіднесенні ФО з певною частиною мови, дозволив виокремити субстантивні

фразеологізми (найбільш продуктивним типом є сполучення “іменних + прикметник” (37 од.) та генитивні конструкції (“іменник nom. + іменник gen.”) (24 од.); зустрічаються також поодинокі випадки вживання прийменниково-іменникових та числівниково-іменникових конструкцій). Дієслівні приказки виражають об’єктні або об’єктно-обставинні відношення. Найбільш поширеними є конструкції “дієслово + іменник (об’єкт дії)” (29 од.), та “дієслово + (прийменник) + іменник (обставина дії)” (19 од.). Менш поширеною є конструкція “іменник + іменник”, яка, будучи, по суті, неповним реченням з пропущеним дієсловом-присудком, позначає певну дію (6 од.). Переважну більшість ад’єктивних приказок становлять компаративні конструкції (8 од.), і лише одна ад’єктивна приказка побудована за схемою “прикметник + іменник”. Серед давньогрецьких емотивних приказок зустрічається незначна кількість адвербіальних ФО (5 од.), які позначають спосіб дії.

Як показує аналіз давньогрецьких емотивних приказок, кількість ФО, які містять негативну оцінку позначуваного (70,7%: приказки, які позначають страждання, страх, гнів, байдужість, сум, зневагу, здивування), значно більша за кількість фразеологічних одиниць з позитивною оцінкою (лише 29,3%: приказки, які позначають радість, щастя, любов, вдячність, насолоду). Перевага ФО з негативною конотацією переважає над кількістю ФО з позитивною конотацією також у інших мовах, про що, зокрема, йдеться у дослідженнях Т. А. Новицької (на матеріалі французької мови), А. М. Гарифуліної (на матеріалі англійської та турецької мов). На думку А. М. Гарифуліної, це “може бути пояснене більшою диференційованістю негативних емоцій, більш гострою емоційною та мовно-мисленневою реакцією людей саме на негативні явища” [А. М. Гарифуллина].

Статья посвящена анализу структурных и семантических особенностей древнегреческих эмотивных поговорок. Группы поговорок, образованных на основе метафорического переноса, классифицируются по типу транспозиции значения. Отдельно рассматриваются поговорки, основанные на использовании эпитетов, сравнения и оксюморона. Представлены также результаты анализа их типичных структурных моделей.

Ключевые слова: структурно-семантический анализ, метафорический перенос, структурные модели.

The article is devoted to the analysis of structural and semantic features of the ancient Greek emotive proverbs. Groups of proverbs formed on the basis of metaphor are categorized by type of meaning transposition. Proverbs based

on the use of epithets, comparison and oxymoron are described separately. The analysis of their typical structural models is given.

Key words: structural and semantic analysis, metaphoric transfer, structural models.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bibliotheca augustana // http://www.hs-augsburg.de/~harsch/graeca/Chronologia/S_post15/Apostolios/apo_pa01.html
2. Corpus paroemiographorum graecorum / ed. E.L. a Leutsch, F.G.Schneidewin. – Т. I. – Gottingae, 1839. – 541 p.
3. Corpus paroemiographorum graecorum / ed. E.L. a Leutsch. – Т. II. – Gottingae, 1851. – 866 p.
4. Houghton H. P. Moral significance of animals as indicated in Greek proverbs. – Carpenter & Morehouse, 1915. – 65 p. // <http://www.archive.org/details/moralsignifican00houggoog>
5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
6. Воркачев С.Г. Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремиологии // Филологические науки. – 1995. – №3. – С. 56-66.
7. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії). – Автореф. дис.... док. філол. наук. – К., 2001. – 38 с.
8. Гарифуллина А. М. Фразеологические единицы, выражающие эмоции и чувства человека, в турецком и английском языках // <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/178788.html>
9. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с.
10. Михельсон М. И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии: Сборник образных слов и иносказаний. – Т. 1-2. – СПб.: Тип. АН, 1896-1912. – 2208 с.
11. Новицкая Т. А. Фразеологические средства вербализации эмоционального концепта “страх” в языке // Вестник Челябинского гос. ун-та.: Филология. Искусствоведение. – Вып. 17. – № 22 (100). – 2007. – С. 102-107.
12. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 286 с.
13. Теория метафоры: Сборник / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.